

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Turunen, Riina; Ojala, Jari

Title: Mitä menneestä jäi?

Year: 2024

Version: Published version

Copyright: © Authors 2024

Rights: CC BY-NC-ND 4.0

Rights url: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Please cite the original version:

Turunen, R., & Ojala, J. (2024). Mitä menneestä jäi?. In J. Ojala, & R. Turunen (Eds.), *Uudisraivaajien maa : Ylä-Savon asutus ja elämisen ehdot* (pp. 301-311). Suomalaisen kirjallisuuden seura. *Historiallisia tutkimuksia*, 291.
<https://oa.finlit.fi/site/books/m/10.21435/ht.291/>

Riina Turunen

Jari Ojala

Mitä menneestä jäi?

Vain vähän on jäljellä siitä, mitä oli ennen kuin pysyvä asutus levisi Savon pohjoisimpaan osaan. Alueen varhaisilla asuttajilla ei ollut paljoa tavaroita tai esineitä, ja jos olikin, ne olivat pääosin puisia – siksi meille ei juuri ole säilynyt esihistoriallisia työ-, kulku- tai pyyntivälineitä, ja kovin vähän myöhäisempiäkään. Talot ja muut rakennukset on laho tai tuli tuhonnut muutamia harvinaisia poikkeuksia lukuun ottamatta. Janne Vilkuna esittelee luvussaan Ylä-Savon esihistoriallisia arkeologisia jäännöksiä ja niiden kautta pysyvää maanviljelijäasutusta edeltäneen pyyntiväestön elämää. Vilkuna osoittaa, että Ylä-Savon alueelta käytiin kauppaa esihistoriallisella ajalla pitkiäkin matkoja. Siitä ovat osoituksena esimerkiksi puiset kulkuvälinelöydökset.

Ehkä juuri tällaiselta näytti se elinympäristö, jonne uudisraivaajat kotinsa pystyttivät. Lennart Forstén, *Niemisjoki Pielaveden pitäjässä*, 1870. Öljy kankaalle, 46 × 63,5 cm. Kansallisgalleria / Ateneum. Kuva: Kansallisgalleria / Hannu Aaltonen. CC BY 4.0.

Varhaismodernille ajalle tultaessa verotukseen, hallintoon ja oikeudenkäyttöön liittyviä kartoja ja asiakirjoja alkoi säilyä. Näitä asiakirjoja ei tehty historian tutkijoita varten, vaan oman aikansa tarpeisiin, mutta niiden avulla historiantutkija voi tulkita aikakauden elämisen ehtoja. Esimerkiksi verokirjat kertovat siitä, keitä verotettiin, mutta eivät välttämättä sitä, keitä verotettavalla alueella asui – kaikkia kun ei köyhyyden tai verotustekniikan vuoksi verolle pantu. Näitä verotusta varten syntyneitä aineistoja hyödyntäen Olli Matikainen tarkentaa tietoja Ylä-Savon pysyvän asutuksen synnystä. Matikainen esittää, että seudun asuttamisessa oli paljolti kysymys alueella pitkään asuneiden savolaisten eräviljelijöiden määrittelemisestä talonpojiksi. Tämä viittaa siihen, että seutu tarjosi elämisen edellytyksiä jo kauan ennen Ruotsin kruunun viralliseen valvontaan asettamista. Seutu myös tarjosi vähäisille asukkailleen vaurastumisen mahdollisuuksia. Matikainen havainnollistaa, että ennen 1570-luvun sodan ja katojen vuoksi alkanutta autioitumiskehitystä Ylä-Savon talonpojat olivat koko Savon varakkaimpia. Menestys perustui monipuoliseen luonnonresurssien hyödyntämiseen, erilaisiin kaskitekniikoihin, eränkäyntiin (kala, turkikset) ja kauppaan – ensimmäisenä seudulle tulleet pystyivät valitsemaan parhaat kaskimetsät.¹⁰⁴²

Tähän päivään ovat säilyneet myös raivatut peltoaukeat – niiltä osin, jos niitä ei ole myöhemmin uudelleen metsitetty. Uudisasukkaiden 1500–1600-lukujen vaihteessa kohtaama maisemaa ja elinympäristöä on kuitenkin vaikea kuvitella. Metsää siellä oli sekä lukuisia metsää halkovia vesistöjä. Oli soita ja polkuja, joita pitkin alueella metsästäneet ja keräilleet heimot liikkuivat. Mutta metsä ei ollut sellaista, mitä se nykyään on, suorien puurivien muodostamaa, monta kertaa hakattua talousmetsää, vaan luonnontilaista, koskematonta aarnimetsää. Ehkä parhaiten uudisraivaajat vastaanottaneen maiseman voi kokea Kuopion Aholansaaren ikimetsässä. Monisatavuotisine honkineen, kallioisine ja juurakkoisine maaperineen sekä hallanarkoine rantakaistaleineen se muistuttaa elinympäristöä, josta elämän edellytyksiä alettiin synnyttää syrjäseudulle, jossa Ruotsin ja Venäjän välisen rajan tarkka sijainti oli aikalaisillekin epäselvä.

Uudisraivaajien kohtaama ikimetsä tarkoitti elantoa. Tämä käy kouriintuntuvasti ilmi Heikki Rantatuvan luvussa seudun kaskiviljelyksistä ja siitä, miten se muokkasi elinympäristöä, maisemaa ja toimeentuloa. Asutusyhteisön muodostuminen omalaatuiseksi ja omavaraiseksi kokonaisuudekseen ei tapahtunut hetkessä, vaan elämänehtojen muotoutuminen oli jatkuva prosessi. Väinö Linnan tarina Jussista kuokkineen torppaa perustamassa hämäläiselle suolle vaikuttaa helpolta verrattuna siihen työhön, mitä vaadittiin uuden kodin ja elämän raivaamiseen erämaasta satojen kilometrien päässä entisestä kodista. Hankalista lähtökohdistaan huolimatta asutus onnistui. Muuttoliike Ylä-Savoon vilkastui, lapsia syntyi ja jäi eloon yhä enemmän. 1600-luvun kuluessa asukkaita riitti koko nykyisen Ylä-Savon alueelle, kuten Merja Uotila osoittaa luvussaan tilaluvun kehityksestä. Harvaan ja myöhään asutetulla seudulla riitti maata väestönkasvun mahdollistamiseksi vielä pitkän aikaa, kuten Riina Turunen ja Jari Ojala korostavat luvussaan seudun pitkän aikavälin elintasosta.

Emme tiedä, mitä uudisraivaajat ajattelivat työstään, elämästään ja maailmasta. He eivät jättäneet jälkeensä kirjallisia lähteitä – lukuun ottamatta harvoja merkintöjä ja lausuntoja käräjäpöytäkirjoissa. Uudet digitaalisen historiantutkimuksen välineet avaavat

ennennäkemättömän näköalan kaskimaiden yhteisölliseen elämään Ville-Pekka Kääriäisen tarkastelemien maariitojen ja kaupankäynnin kautta. Vasta muotoutumassa olevissa maanomistusoikeuksissa, väestönkasvun synnyttämässä kilpailussa maasta sekä ikaikaisen nautinnan periaatteissa iti lukuisien oikeuslaitosta työllistäneiden riitojen siemenet. Samanlainen kaskaista riitelemine kirjautui tuomiokirjoihin myös esimerkiksi savolaistaustaisten metsäsuomalaisen asuttamassa Ruotsin Värmlannissa.¹⁰⁴³ Kruunun auktoriteettia edustaneiden oikeuden päätösten kautta maanomistusolosuhteet vähitellen vakiintuivat samalla tavalla kuin rintamailla ja muualla Euroopassa. Maanomistusolojen vakiintumisen rinnalla kehittyivät myös muut elinkeinot. Kuten Kääriäinen osoittaa, alueelta käytiin runsaasti kauppaa muualle maahan ja ulkomaille asti hyvin pian pysyvän talonpoikaisasutuksen vakiintumisen jälkeen. Se kuvastaa väistämättä ennemminkin vaurautta kuin köyhyyttä sekä sitä, että seutu ei ollut kulttuurisesti, sosiaalisesti tai taloudellisesti irrallaan muusta Suomesta. Kääriäisen luku osoittaa, että yhteydet muualle Suomeen ja Suomen ulkopuolellekin olivat jo 1600-luvulla tiiviimpiä kuin aiemmin on tiedetty.

Mitä pysyvämmäksi talonpoikainen asutus kävi, mitä laajemmalle se levisi ja mitä paremman elannon se toi, sitä enemmän se muutti elinympäristöä ja maisemaa. Metsät paloivat kaskivainioiksi, kärrypolut halkoivat maisemaa ja savupirtit peltotilkkuineen ja karjahakoineen toivat vaihtelua metsämaisemaan. Historioitsija Lorenzo Veracina lainaten seutu muuttui uudisraivaajien myötä seudulla viljelleiden tai metsästäneiden varhaisimpien tulijoiden ”paikasta” ensin uudisraivaajien näkökulmasta hallintaan otet-

Lapinlahden Puurulan talon väkeä ja naapureita kaskipellolla ikuis-tettuina. Eero Järnefelt, *Raatajat rahanalaiset / Kaski*, 1893. Öljy kankaalle, 131 × 164 cm. Kansallisgalleria / Ateneum. Kuva: Kansallisgalleria / Yehia Eweis. CC BY 4.0.

tavaksi ”tilaksi” ja sen jälkeen taas uudisraivaajien ”paikaksi”, joka näytti kutakuinkin samalta kuin se, josta lähdettiin.¹⁰⁴⁴ Lapinlahden Väisälänmaältä avautuvat maisemat muistuttavat paljolti sitä, millaiseksi yläsavolainen elinympäristö vähitellen muuttui. Väisälänmäkeä ympäröivät metsät, jotka on kaadettu, kaskettu ja uudelleen istutettu lukuisia kertoja. Horsmien peittämä kivikkoinen ja kantoinen niitty on ehkä vanhaa kaskipellon pohjaa, samanlaista kuin se, jossa Eero Järnefelt maalasi ikonisen nokikasvoisen, sinisilmäisen lapinlahtelaisen tytön kaskisavuihin ja jonka Ahti Rytkönen tallensi valokuviinsa muutama vuosikymmen myöhemmin. Samalla myös kirjallista aineistoa kertyi yhä enemmän: käräjäpöytäkirjoja, kauppaan liittyvää aineistoa, kirkonkirjoja, väestökirjanpitoa, perukirjoja, tilakauppoihin liittyvää aineistoa ja asutuksen laajenemisen myötä verotustietoja yhä suuremmasta joukosta.

Kaskeaminen ja laajentuvat elinkeinot erityisesti kaupankäynnin muodossa paransivat seudun asukkaiden elintasoja, mikä mahdollisti väestönkasvun. Esiteolliseen väestönkasvuun oli kuitenkin sisäänkirjoitettu kehittymättömien maatalousyhteiskuntien paradoksi: ripeän väestönkasvun kausia seurasi usein väestökriisi. Kuolleisuuden lisääntyminen vei nopeassa tahdissa kertyneen väestönlisäyksen.¹⁰⁴⁵ Väestönkasvulla saattoi siis olla negatiivisia sivuvaikutuksia. Pessimistisimmän näkemyksen asiasta esitti 1700-luvun lopulla englantilainen pappi sekä talous- ja väestötieteilijä Thomas Malthus, joka päätteli, että väestön kasvu ylittää ruuan ja muiden resurssien tuotannon. Tästä olisi seurauksena resurssien riittämättömyys, sotia, köyhyyttä ja nälänhätää.¹⁰⁴⁶

Suomessa väestönkasvu ei kuitenkaan pääsääntöisesti köyhdyttänyt ihmistä, vaan se kertoi elämisen ehdoista.¹⁰⁴⁷ Myös Ylä-Savossa kasvavan väestön ruokkiminen onnistui pitkään tuotantoa kasvattamalla, siis raivaamalla uutta kaskipeltoa. Kaski saattoi hyvinkin tuottaa peltoviljelmää paremman sadon, mikä lisäsi hyvinvointia ja siten väestön kasvua myös kaskiseuduilla, kuten Riina Turunen ja Jari Ojala kuvaavat luvussaan seudun pitkän aikavälin elintasosta. 1800-luvun kuluessa perinteinen elinkeinorakenne ja elinkeinot kuitenkin ajautuivat kriisiin, mikä selittää ainakin osittain yläsavolaista kurjuutta korostavaa käsitystä. Myös esimerkiksi voimakkaan väestönkasvun Pohjanmaalla niin kutsuttu hyvinvoinnin paradoksi ilmeni ensin puukkojunkkareiden terrorina ja myöhemmin siirtolaisaaltona Amerikkaan, kun kaikille halukkaille ei enää riittänyt peltotilkkua viljeltäväksi ja tilaa tai torppaa asuttavaksi.

Jos perinteisen peltoviljelyalueen entiset vauraat yhteisöt olivat voimakkaan väestönkasvun vuoksi vaikeuksissa, kaskiseudulla Ylä-Savossa hyvinvoinnin paradoksi oli erityisen syvä, kuten Jaana Luttinen osoittaa tilattomia ja talollisia käsittelevissä luvuissaan. 1800-luvulla kaskeaminen tuli tiensä päähän. Yhdestä metsätilkusta saatiin satoa korkeintaan muutaman kerran, jonka jälkeen maa väsyi. Oli poltettava uusi alue. Kaskeaminen kulutti metsää, ja kasken raivaaminen oli raskasta ja vaarallista. Jossain vaiheessa kaskettavaa ei enää riittänyt kasvavan väestön ruokkijaksi.

Tilattoman väestön oloista julkaistujen aikalaisselvitysten valossa savolaisella ja pohjoiskarjalaisella maanviljelystyöväestöllä oli muita läänejä huonommat olot 1900-luvun taitteessa. Näin oli jopa siinä mittasuhteessa, että jo 1880-luvulla viranomaiset pelkäsivät tilattoman työväestön radikalisoitumista. Väylät sosiaaliseen nousuun olivat vähäiset, mutta putoaminen sosiaalisessa hierarkiassa oli sen sijaan varsin tavanomaista. 1800-luvulla

tilojen halkominen kävi yhä vaikeammaksi, sillä ne olivat jo valmiiksi pieniä. Talollisten perillisille ei siten enää riittänyt jaettavaa, mikä kiihdytti alenevaa säätykiertoa. Kun 1800-luvun lopun lainsäädännöllä poistettiin rajoitukset halottavien talojen koosta, syntyi seudulle lukuisia hyvin pieniä tiloja. Syntyi Jaana Luttisen mukaan valtion sanelemana ideaali punaisesta talosta ja perunamaasta – mutta siihen se jäi, elämisen edellytyksiä ideaali ei välttämättä tarjonnut. Suosittiin työvoiman sitomista maahan, ei työvoiman liikkuvuutta.

Kuten Merja Uotila osoittaa luvussaan tilaluvun kehityksestä, seudun kruununtilavaltaisuus myös omalta osaltaan pahensi eriarvoistumista. Kruununtiloja ei jaettu perintötilojen tapaan, vaan nuoremmat sisarukset jäivät omilleen vanhimman pojan periessä hallintaoikeuden kruununtilaan. 1800-luvun jälkipuoliskolla vaurastuvassa ja elinkeinopolitiikassaan vapautuvassa yhteiskunnassa alkoi olla entistä paremmin saatavilla erilaista luottorahaa. Myös se tuotti paradoksin. Yksilötasolla, kuten yläsavolaisten talonpoikien kohdalla, lisääntyneet luotonsaannin mahdollisuudet saattoivat johtaa tilan taloudelliseen rasittumiseen jatkuvan luotonlyhentelyn ja korkojen maksamisen vuoksi.¹⁰⁴⁸ Kun ihmisten keskimääräinen elinikä kohosi parantuneen elintason myötä, syytinkivelvollisuuksistakin tuli entistä pidempikestoisia ja taloja pidempään rasittavia, kuten Jaana Luttinen osoittaa talollisten elämänehtoja useiden sukupolvien ajan selvittävässä luvussaan.

Itäsuomalaisessa kaskikulttuurissa talonpoikainen vauraus perustui riittävään työvoimaan. Kotitaloudet olivat suuria, niihin kuului ydinperheen lisäksi muita sukulaisia, piikoja, renkejä ja irtainta väkeä. Kun kaskikulttuurin aika päättyi ja maatalousteknologia kehittyi, tätä työvoimaresurssia ei tarvittu. Kaskeaminen jatkui merkittävänä 1800-luvun puoliväliin, vaikka sitä eri toimin yritettiin valtion taholta rajata metsää kuluttavana. Vuoden 1886 metsälaki kielsi kaskenpolton, ja tämän jälkeen perinteinen viljelymuoto hiipui nopeasti, kuten Jaana Luttinen osoittaa luvuissaan. Myös metsien isojako kiristi tilannetta. Tilattomien perinnäiset metsänkäyttöoikeudet poistuivat, jolloin tarvepuiden hakeminen metsästä ja yhteismaiden kaskeaminen kuristivat ennestään heikossa asemassa olleiden tilattomien asemaa. Yläsavolaiset tilattomat lisäksi poikkesivat muun maan tilattomista suurella lapsiperheiden osuudella. Muualla maassa tilaton väestö painottui yksineläviin ja vanhuksiin. Sääty-yhteiskunnassa ihmisen elämänodotukset ja mahdollisuudet määrittyivät pitkälti perhetaustan perusteella. Tilattoman lapsen oli vaikea parantaa statustaan ennen nykyaikaisen koulutusjärjestelmän syntyä.

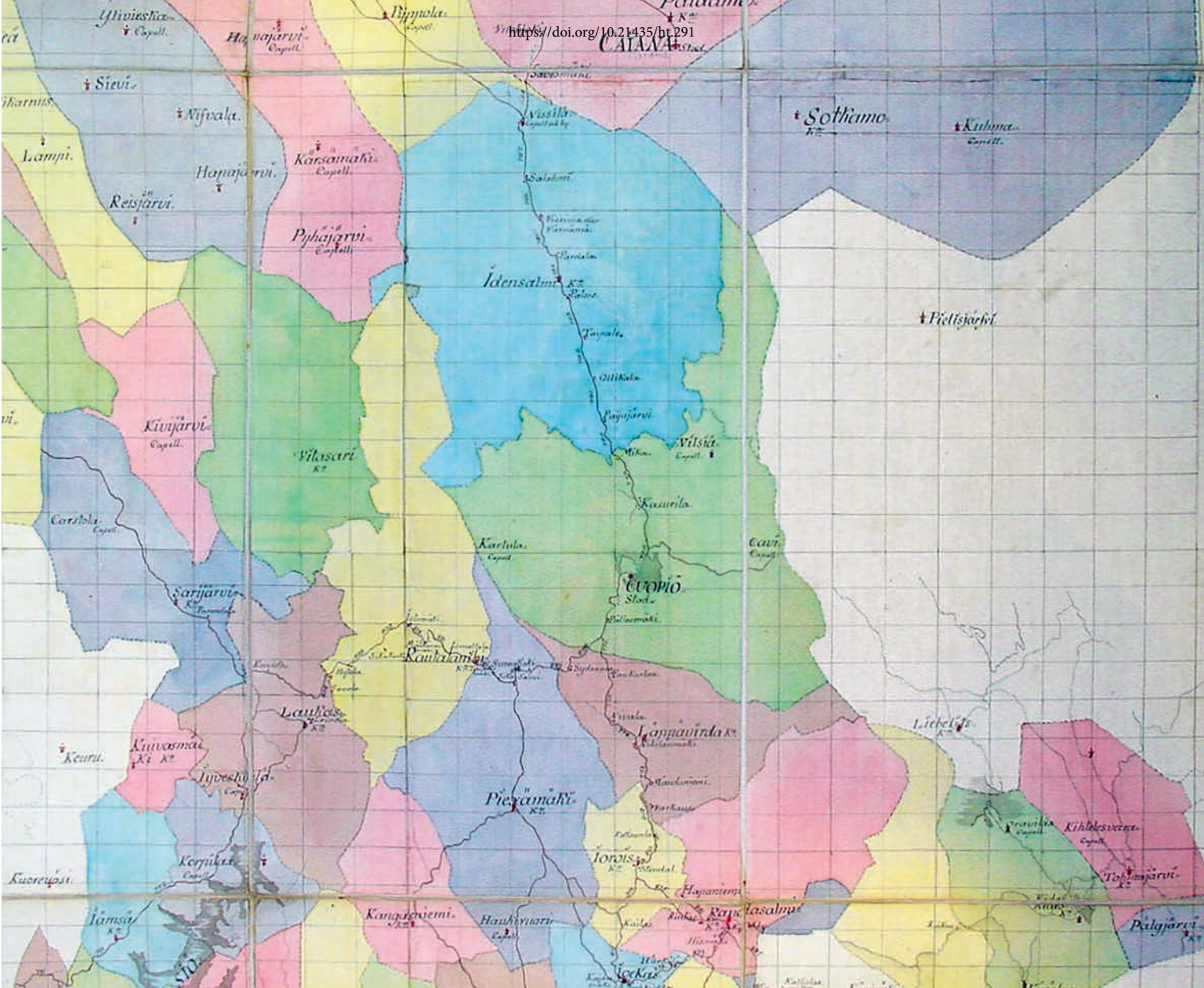
Vaikka teollistuminen ja sen aikaansaama talouskasvu ja inhimilliseen pääomaan panostaminen lisäsivät lopulta taloudellista tasa-arvoa 1900-luvun kuluessa niin Suomessa kuin koko Länsi-Euroopassa, yhteiskunnan ja talouden rakennemuutos johti alkuvaiheissaan eriarvoisuuden kasvuun.¹⁰⁴⁹ Tämäkin oli paradoksaalista, sillä jo esiteollinen yhteiskunta oli ollut hyvin epätasa-arvoinen. Suomessa rikkain kymmenys omisti kaikesta omistettavissa olevasta jopa yli 90 prosenttia vielä 1800-luvun alussa, mikä oli enemmän kuin johtavissa talouksissa Britanniassa, Yhdysvalloissa ja Ranskassa tai länsinaapurissa Ruotsissa.¹⁰⁵⁰ Koska niin kutsuttua liikaväestöä ei kuitenkaan ollut samassa mitassa kuin 1800-luvulla ja uusia tiloja pystyttiin edelleen perustamaan, yhteiskunnan räikeä eriarvoisuus ilmeni eri tavoin. 1800-luvulla taloudellisen epätasa-arvoisuuden kasvu tarkoitti konkreettisesti sitä, että rikkaat rikastuivat ja köyhät köyhtyivät. Kurjaliston määrä kasvoi 1800-luvulla ja muokkasi käsitystä, joka Ylä-Savon varhaisesta taloushistoriasta on muodostunut.

Teollistumisen ja sen aikaansaaman talouskasvun aluksi synnyttämä eriarvoisuus iski erityisen voimakkaasti väestönkasvun ja yhteiskunnan rakennemuutoksen synnyttämään tilattomaan väestöön. Se sai synkimmän ilmenemismuotonsa 1860-luvun nälänhädässä. Esiteollisen Suomen asukkaat olivat tottuneet toistuviin katoihin, nälkään, aliravitsemukseen, kulkutauteihin ja sotiin, mutta 1860-luku oli jo siirtymää esiteollisesta teolliseen yhteiskuntaan ja monien yhteiskunnallisten uudistusten aikaan. Silti vuosina 1866–1868 maassa kuoli noin 150 000 ihmistä enemmän kuin normaaleina vuosina. Pahimpana vuonna 1868 noin kahdeksan prosenttia maan väestöstä menehtyi. Kuvasto, josta nykyihminen tunnistaa nälänhädän – Saharan eteläpuoleisen Afrikan aliravittut lapset epätoivon täyttävine silmineen – tapahtui Suomessa aikana, jolloin sen ei periaatteessa pitänyt enää olla länsimaissa mahdollista. 1860-luvun nälänhädän korkea kuolleisuus johtui suurelta osin kasvaneesta taloudellisesta eriarvoisuudesta, niin myös Ylä-Savossa, kuten Miikka Voutilainen ja Heikki Kämäräinen luvussa osoittavat. Ilman oman tilan tai torpan tuomaa turvaa moni tilaton ja vähävarainen menetti henkensä. Kuolleisuuden rajuuteen Ylä-Savossa vaikutti se, että väestönkasvun seurauksena viljelykäyttöön oli otettu hallanarkoja alueita.¹⁰⁵¹ 1860-luvulle tultaessa ne kattoivat jo yli puolet peltomaasta.

Paradoksaalisesti Ylä-Savo koki kurjistumisen kierteen siinä vaiheessa, jossa yhteiskunta ja talous olivat jo nytkähtäneet merkittävästi eteenpäin. Ylä-Savossa tämä tarkoitti maatalouden painopisteen muutosta viimeistään nälänhädän jälkeen kohti seudulle vaurautta ja työtä tuonutta karja- ja meijeritaloutta sekä rautaruukkien ja metsäteollisuuden tienraivaamista teollistumiselle. Kaskeen perustuvan elinkeinopohjan lisäksi kaupallistumista ja teollistumista ja siten vaurastumista häiritsivät kuitenkin muun maan tapaan elinkeinojen harjoittamisen säätely. Ylä-Savossa kehitystä hidasta lisäksi kaupallisen keskuksen puuttuminen ja sijainti hankalien kulkuyhteyksien takana ulko- maankaupalle tärkeistä satamista.

Liikenneyhteydet alkoivat kohentua toden teolla vasta 1800-luvulla. Jo Suomen sodassa venäläiset joukot pääsivät vyörymään seudulle tuhoisalla voimalla parantuneita teitä pitkin¹⁰⁵², ja 1800-luvun kuluessa seudun tärkeimmät kylät ja kappelit yhdistyivät toisiinsa maanteilla. Maantie Ouluun oli kärryillä kuljettavissa jo 1770-luvun lopulla, ja tie Kajaaniin saatiin rakennettua seuraavalla vuosisadalla.¹⁰⁵³ Saimaan kanavan valmistuminen vuonna 1856 avasi entistä sujuvammat kulkuyhteyden maailmalle. Tätä positiivista muutosvoimaa kuvaa Jorma Ahvenainen luvussa viipurilaisesta kauppahuone Paul Wahlista, jonka seudulta ostamat rautaruukit toimittivat materiaalia kauppahuoneen Varkaudessa sijaitseviin yksiköihin ja edistivät näin seudun taloudellista kiinnittymistä maan taloudellisiin keskuksiin ja varsinkin etelän suuntaan. Tämä tarkoitti paluuta 1700-lukua ja Vanhan Suomen menetystä edeltäneeseen tilanteeseen. Todelliseen modernin maailman vauhtiin yläsavolaiset pääsivät mukaan Savon radan ulottuessa vuonna 1902 Iisalmeen ja Lapinlahdelle sekä Iisalmesta Kajaaniin vuonna 1904.¹⁰⁵⁴

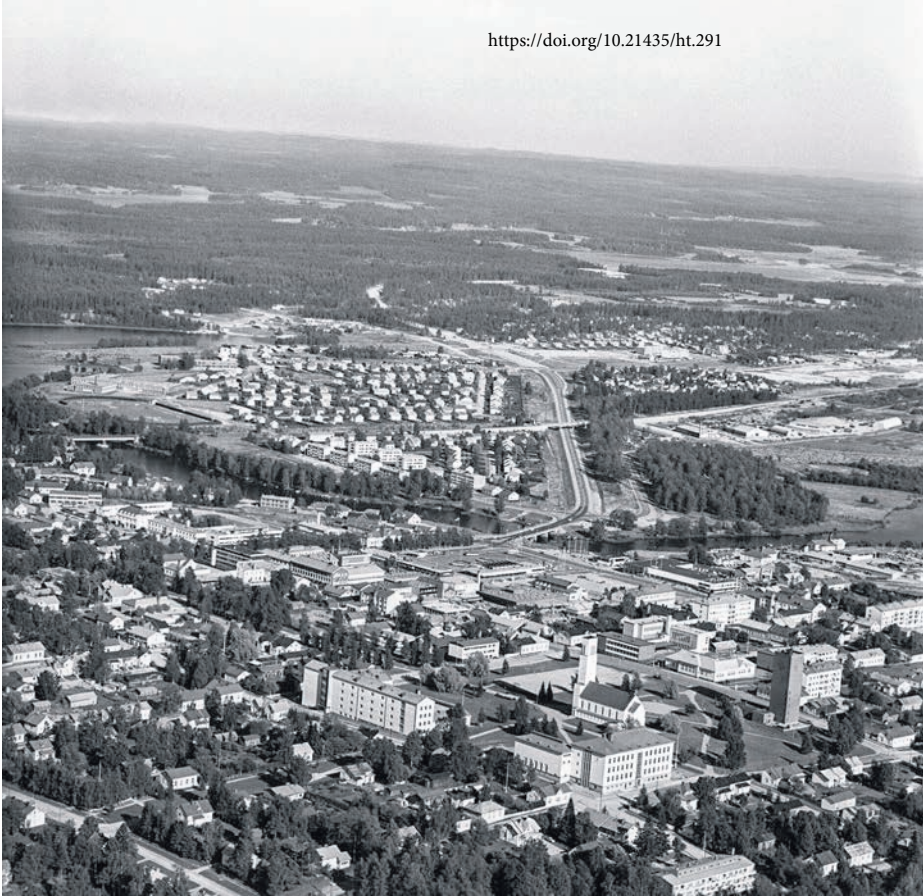
Liikenneyhteyksien rinnalla kaupallistuminen ja teollistuminen saivat voimaa Iisalmen kauppalan ja myöhemmin kaupungin muodostamasta kaupallisesta keskuksista. Tärkeää oli myös pankkilaitoksen juurruttaminen seudulle vuonna 1880 perustetun Iisalmen Säästöpankin johdolla sekä maaseudun kaupallistuminen etunenässään Lapinlahdella 1900-luvun alussa toimintansa aloittanut osuuskauppaliike.¹⁰⁵⁵ Kokonaisuutena

teollistuminen eteni Ylä-Savossa hitaammin kuin Suomessa keskimäärin, mutta Iisalmen kaupunki oli jo 1910-luvulla teollistuneempi kuin muu maa kokonaisuutena.¹⁰⁵⁶ Vaikka yhä tänä päivänä alkutuotannon osuus Ylä-Savon työllisyydestä on suhteellisen korkea, jalostus työllistää seutukunnassa useamman kuin muualla Pohjois-Savossa tai koko maassa keskimäärin.¹⁰⁵⁷ Puhutaan ”Iisalmen ihmeestä”, jonka taustalla vaikutti maalaiskunnan ja kaupungin yhdistyminen 1970-luvulla. Se vahvisti teollistumista ja rakennemuutosta valtakunnallisen kehitysaluepolitiikan tukemana.¹⁰⁵⁸

Teoksen luvut osoittavat, että edes kurjistumisen vuosisatana näyttäytyvä 1800-luku ei sitä pelkästään ollut. Teollistumisen, kaupallistumisen ja liikenneyhteyksien kehittä-

minen 1800-luvun alussa maantie halkoi Ylä-Savon etelä-pohjoissuunnassa. C. N. af Klerker, Suomen suuriruhtinaskunnan tiet 1800-luvun alussa, 1805 (osa 2). RA, Kammarkontoret Ck 4.

Iisalmen kaupunkia pohjoisesta etelään. Etualalla 1930-luvun alussa valmistunut funkkistyylinen kaupunginkirkko eli nykyinen Pyhän Ristin kirkko. Iisalmen kaupunki ja maalaiskunta yhdistyivät vuonna 1970. Kuvassa näkyy vasemmalla Paloisvirran ylittävä rautatiesilta, keskellä maantiesilta (Viitostie halki kaupungin) sekä kuvan taustalla vesireittiä kohti Kuopiota. Valokuvaaja: tuntematon, 1970-luku. Iisalmen Kameraseura, 5809-B14k.

tymisen rinnalla myös muut yhteiskunnalliset uudistukset etenivät. Muutoksen ajajana toimi paikallinen Pekka Kumpulainen, joka näki todellisen visionäärin lailla yhteiskunnan ongelmat ja niiden ratkaisut esittämässään kahdeksassa vaikeruksessa. Kuten Jaana Luttinen osoittaa luvussaan *Ensimmäisen visionäärin kahdeksan vaikerusta*, Kumpulainen ymmärsi henkisen pääoman ja koulutuksen merkityksen yhteiskunnan kehittämisessä. 1800-luvulla tehty pohjatyö edisti maan eri osien välisten erojen kaventumista esimerkiksi koulutustasossa 1900-luvun edetessä.

Ylä-Savo on esimerkki maan sisäisestä asutuksen leviämisestä, asutusyhteisöjen synnystä ja rajamaiden omalaatuisesta taloudesta. Talous perustui luonnonvarojen hyödyntämiseen – ja tietyllä tavalla perustuu yhä seudun maatalousvaltaisuuden sekä suurimpien teollisten työllistäjien, kuten juomatehdas Olvin ja metsäkonevalmistaja Ponssen, kautta. Hyvinvoinnin kasvattaminen ei kuitenkaan ollut suoraviivaista tai helppoa varhaismodernina aikana, jolloin erilaiset väestöä kurittaneet kriisit toistuivat säännöllisesti, varsinkin suurvaltojen rajaseudulla. Ylä-Savon elämisen edellytysten kehittyminen on ollut voimakkaasti polku-riippuvaista: seutu ei voi historialleen ja sijainnilleen mitään. Vaikka esiteollisille yhteiskunnille tyypillinen korkea sosiaalinen ja taloudellinen eriarvoisuus tasoittui 1900-luvulla, on vauraus Suomessa yhä alueellisesti epätasaisesti jakautunutta. Edelleen nähtävissä olevat alueelliset elintasoerot syntyivät pääosin jo 1500-luvulla, jolloin osa maasta oli tiheimmin asuttua peltoviljelyaluetta, osa vasta myöhemmin kaskeamisen avulla asutettua seutua.

Uuttamaata lukuun ottamatta Suomen eri alueet ovat pitkälti pysyneet siinä suhteellisessa asemassa, joka niille muodostui esiteollisena aikana. Toisin sanoen kaskialueet, Ylä-Savo mukaan luettuna, eivät missään vaiheessa ole pystyneet kuroma kiinni taloudellista eroa läntiseen ja eteläiseen peltoviljelyalueeseen. Viimeisimpien asutettujen seutujen joukossa Savon pohjoisimman osan yhteiskunnallinen ja taloudellinen kehitys alkoi siten takamatkalta, eikä näistä lähtökohdista katsottuna yläsavolaisten vaurastuminen ollut helppoa.

Ylä-Savon alueen maisemat ovat edelleen muuttuneet Pekka Halosen, Eero Järnefeltin ja muiden seutua ikuistaneiden Suomen taiteen kultakauden taiteilijoiden ajoista. Teollis-

Päivän työt on nyt tehty. Valokuvaaja: Ahti Rytkönen. 1929, todennäköisesti Maaninka, Tuovilanlahti. Ahti Rytkönen, Jyväskylän yliopisto, Avoimen tiedon keskus, Tiedemuseon kokoelmat.

Pekka Halosen työstä palaavia ihmisiä kuvaava teos on maalattu Lapinlahdella, Väänninsaari taustanaan. Malleina olivat Halosen isä, setä ja Antti-veli sekä Saara-serkku. Teos kuvaa työn jälkeistä levon ja pyhäpäivän odotusta, siksi vaatteet ovat tahrattomat ja vedenpinta tyyni. Pekka Halonen, 1907, *Työstä paluu (Työstä lähtö)*, 165 × 175 cm, öljy kankaalle. Karl Hedmanin taidekokoelma. Vaasan museot. Kuva: Erkki Salminen. Tietolähde: Halosenniemi- verkkosivusto.

tuminen, taloudellisen kasvun kiihtyminen ja modernisaatio synnyttivät nykyisen yläsavalaisen elinympäristön. Sen muotoutuminen alkoi kauan sitten edeltäneiden vuosisatojen kuluessa ja jatkuu edelleen tulevaisuudessa. Noin kahdentoista sukupolven aikana metsät raivattiin tuottavaksi viljely- ja karjatalousmaaksi, josta saadut tuotot loivat pohjan väestönkasvulle, teollistumiselle ja nykyaikaisen yritystoiminnan synnylle. Suuri osa tästä muutoksesta oli samankaltaista kuin monin paikoin muualla Suomessa ja muissa maailman periferioissa, mutta osa siitä on ainutlaatuisen yläsavalaista. Tätä samankaltaisuutta ja ainutlaatuisuutta pyrimme tässä kirjassa kuvaamaan.

